

**MOĞOL LEHÇELERİ VE BU ALANLA İLGİLİ
YENİ BİR ESER ÜZERİNE**
(Mongol Dialects and on a New Study Dealt with This Topic)
Feyzi ERSOY*

Giriş

Moğolca, bugün ağırlıklı olarak Moğolistan, Çin ve Rusya’da konuşulan ve Altay dilleri arasında kabul edilen bir dildir. Kaynaklar, Moğolca konuşanların sayısını 5-8 milyon arası göstermişlerdir.¹ Günümüz standart Moğol dili, Halha Moğolcasına dayanmaktadır.

Tarihî Moğolca, araştırmacılarca genellikle üç grupta incelenmiştir. Meselâ, Poppe, bu dönemi Eski dönem, Orta dönem ve Modern dönem biçiminde sınıflandırmıştır (Poppe 1965: 18). Poppe, 1987’deki çalışmasında Genel Moğolca (Common Mongolian), Orta Moğolca (Middle Mongolian) ve Çağdaş Moğolca (Modern Mongolian) şeklinde sınıflandırmıştır (Poppe 1987: 15-16). Moğol araştırmacı Şagdasüren de Moğolcayı üç ana dönemde incelemiştir.² Bunlar;

1. Eski Dönem (7.-8. yüzyıla kadar olan dönem)
2. Orta Dönem (7.-8. yüzyıl ile 15.-16. yüzyıllar arası.)
3. Çağdaş Dönem’dir

Yine Moğol araştırmacılarından Tömörtogoo ve Önörbayan, bu dilin tarihî gelişimini şu başlıklar altında incelemişlerdir (Tömörtogoo 2002: 41-44; Önörbayan 2004: 16-25):

1. Ana Moğolca (Övög Mongol Hel): Altay dil birliğinin ayrılmasından Eski Moğolcaya kadar olan süreyi kapsamaktadır.
2. Eski Moğolca (Ertniy Mongol Hel): 11-12. yüzyıla kadar devam etmiştir.

---

* Araş. Gör., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ersoyf@gazi.edu.tr

1 Moğolca konuşanların sayısı, Katzner ve Malmkjaer’de 5 milyon (Katzner 2005: 203; Malmkjaer 1991: 424), http://en.wikipedia.org/wiki/Mongolian_language adresinde 5.7 milyon, Columbia Encyclopedia, Sixth Edition, 2005 (<http://www.highbeam.com/library/>)’de 6 milyon, Rita Kullmann ve D.Tserenpil’de ise yaklaşık 8 milyon olarak verilmiştir (Kullmann-Tserenpil 2001: 2).

2 <http://www.indiana.edu/~mongsoc/mong/language.htm>

3. Orta Moğolca (Dundad Üyenyi Mongol Hel): 11-12 ile 15-16. yüzyıllar arası.

4. Çağdaş Moğolca (Orçin Üyenyi Mongol Hel): 15-16. yüzyıl sonrası.

Tarihî Moğolcanın sınıflandırılmasını özetle verdikten sonra asıl konumuz olan Çağdaş Moğol lehçelerine geçmek istiyoruz. Poppe, 1965'teki çalışmasında çağdaş Moğol dillerini yedi gruba ayırmış ve Moğol dillerini sınıflandırmada şu kriterleri kullanmıştır (Poppe 1965: 7):

1. Ön seste /*p/ sesinin gelişmesi
2. /*ā/ sesinin gelişmesi
3. /*agu/ grubunun gelişmesi
4. Son seste /n/ sesinin korunması veya görülmesi.
5. Son seste /r/ ve /g/ seslerinin korunması

Poppe'nin Moğol dillerini gruplandırması ise şu şekilde olmuştur (Poppe 1965: 7):

1. Santa
2. Monguor
3. Dagur
4. Mogol
5. Oyrat
6. Buryat
7. Mongol
  - a. Halha
  - b. Dariganga
  - c. Chakhar
  - ç. Urat
  - d. Kharchin-Tumut
  - e. Khorchin
  - f. Ujumchin
  - g. Ordos

Poppe bir başka çalışmasında Moğolcayı şu şekilde gruplandırmıştır (Poppe 1987: 23):

1. Doğu Moğolcası
  - A. Dagur
    - a. Hailar diyalekti
    - b. Tsitsikar diyalekti

- B. Monguor
  - a. Monguor
  - b. Aragwa
  - c. San-ch'uan
  - ç. Santa
  - d. Shera Yöğur
  - e. Shirongol
- C. Doğu Moğolistan (Ya da Moğolistan)
  - a. Halha
  - b. Urdus
  - c. Urat
  - ç. Tumut
  - d. Kharchin
  - e. Chakhar
  - f. Chipchin (Veya Khuchin Bargu)
- Ç. Buryat
  - a. Ekhirit
  - b. Tunka
  - c. Bokhan
  - ç. Alar
  - d. Barguzin
  - e. Khori
  - f. Aga
  - g. Bargu Buryat
  - ğ. Tsongol
  - h. Sartul
- 2. Batı Moğolcası
  - A. Mogol
  - B. Oyrat
  - C. Kalmuk

Róna-Tas, Çağdaş Moğol dillerini arkaik olanlar ve arkaik olmayanlar şeklinde ikiye ayırmıştır. Onun sınıflandırması şu şekildedir (Róna-Tas 1991: 42, 43):

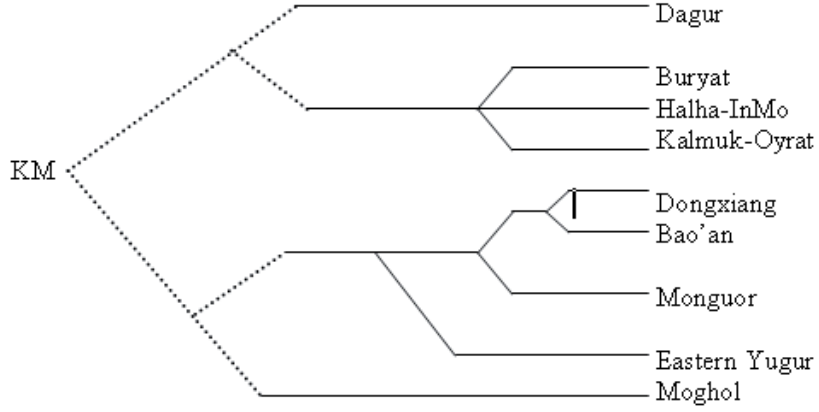
- I. Arkaik Olmayanlar
  - 1. Merkez Grubu (Halha)
  - 2. Kuzey Grubu (Buryat)

3.Batı Grubu (Oyrat)

II. Arkaik Olanlar

- 1.Kuzey-doğu Grubu (Dagur)
- 2.Monguor (Şanghay'da)
- 3.Mogol diyalektleri (Afganistan'da)

Nugteren, 1997'deki çalışmasında Moğol dillerini şu şekilde sınıflandırmıştır (Nugteren 1997: 215)

Son çalışmalardan birinde Rita Kullmann ve D.Tserenpil, Çağdaş Moğol dillerini ve bu dilleri konuşanların sayısını şu şekilde göstermişlerdir (Kullmann-Tserenpil 2001: 2).

Dil	Diyalektler	Konuşulan Bölge	Nüfus (1990)
1. Monguor	Minkhe, Khutsu	Şangay ve Kansu bölgeleri, Çin	191.624
2. Donghiang		Kansu Eyaleti'ndeki Linsyan Banner, Çin	373.872
3. Baoan		Kansu Eyaleti'ndeki Linsyan Banner, Şangay Eyaleti, Çin	12.212
4. Shar-Uygur veya Doğu Uygur		Şangay eyaletindeki çeşitli bölgelerde, Çin	12.297

5. Daguur	Khailar, Tsitsikhar, Bhuta, Khuila	İç Moğolistan'daki Khö-lön-Büir Banner; Şincan eyaletinin kuzey-batısındaki Tarvagatay dağları, Çin	121.357
6. Kalmuk	Dörvöd, Torguut, Butsava	Rusya Federasyonundaki Kalmuk Cumhuriyeti	147.000
7. Oyrat	Dörvöd, Bayad, Torguut, Zakhchin, Ööld, Khoshuut, Uriankhai	Uvs, Khovd ve Bayan Ölgey Aymakları, Moğolistan; Şincan eyaleti, Çin	2 8 5 . 0 0 0 (Moğolistan'da 150.000, Çin'de 135.000)
8. Buryat	Aga, Alar, Barga, Bargusin, Sartuul, Bokhan, Ekhirit, Tunkha, Khori, Tsongol	Dornod'daki çeşitli bölgeler, Khentii, Selenge, Bulgan ve Khösgöl Aymakları, Moğolistan; Buryat cumhuriyeti, Rusya federasyonu, Khö-lön-Büir Banner'deki Buryat bölgesi İç Moğolistan	4 0 0 . 0 0 0 (314.000'i Buryat cumhuriyetinde)
9. Merkezî Moğolistan	Halha, Darkhat, Dariganga, Sartuul	Moğolistan	2.000.000
10. Güney Moğolistan	Tümed, Ordos, Baarin, Üzemjin, Khorchin, Gornos, Kharchin, Darkhat, Khamnigan	İç Moğolistan, Çin	4.806.849

Çağdaş Moğol dilleri hakkındaki son yayınlardan biri de Finlandiyalı Mongolist Juha Janhunen'in editörlüğünde hazırlanan *The Mongolic Languages* adlı eserdir (*The Mongolic Languages*, Edited by Juha Janhunen, Routledge Language Family Series, London and New York, 2003, xxviii + 433 s.). Eserde yirmi başlık altında on altı farklı araştırmacının yazıları yer almıştır.

Eserdeki ilk iki çalışma Janhunen'e aittir. "Proto-Mongolic" (s. 1-29) ve "Written Mongol" (30-56) başlıklı bu yazılarda sırasıyla Ana Moğolca ve Yazılı Moğolca ele alınmıştır. "Middle Mongolian" (Orta Moğolca) adlı bölüm ise (s. 57-82) Volker Rybatzki tarafından kaleme alınmıştır. Eserde daha sonra Çağdaş Moğol lehçeleri incelenmiştir.

Lehçelerden ilk olarak ele alınan “Khamnigan Mongol” da yine Janhunen tarafından yazılmıştır (83-101). “Horse Tungus” olarak da bilinen Khamniganlar, Moğolistan’ın kuzeydoğusuyla Mançurya’nın kuzeybatısında yer alan bölgede yaşarlar. Bu bölge, Cengiz Han’ın doğduğu yer olarak da kabul edilmesi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.

“Buryat” (Buryat) lehçesi ise Elena Skribnik tarafından kaleme alınmıştır (102-128). Buryatça, Rusya federasyonu içerisinde yer alan Buryat cumhuriyetinde ağırlıklı olmak üzere Moğolistan’ın kuzeyinde yaklaşık 363 bin kişi tarafından konuşulmaktadır.

“Dagur” (Dagur) lehçesini Toshiro Tsumagari yazmıştır. Bu lehçe Çin’de bugün yaklaşık 120 bin kişi tarafından konuşulmaktadır (s. 129-153). Mançurya’da konuşulan bu dil diğer Moğol lehçelerinden büyük farklılıklar göstermektedir. İlk sesteki /*f/ ünsüzü, bu lehçede /h/ olmuştur (Poppe 1987: 17).

Bugün Moğolistan’ın resmî dili olan Halha lehçesi ise eserde Jan-Olof Svantesson tarafından işlenmiştir (“Khalkha” s. 154-176). Svantesson, lehçeyi konuşanların sayısını 2-2.3 milyon olarak vermiştir.

“Mongol Dialects” (Moğol Diyalektleri) başlıklı bölüm, yine Janhunen tarafından kaleme alınmıştır (s. 177-192). Janhunen, Moğol lehçelerini temel olarak İç Moğolistan grupları ve Dış Moğolistan grupları olarak sınıflandırmıştır. Onun sınıflandırması şu şekildedir (s. 179):

İç Moğolistan

1. Jerim
2. Juu Uda
3. Josotu
4. Ulan Tsab
5. Shilingol

Dış Moğolistan

1. Khalka
2. Khotogit
3. Darkhat
4. Tsongol
5. Sartul
6. Dariganga

Stefan Georg, “Ordos” (Ordos) lehçesini yazmıştır (s. 193-209). Yaklaşık 64 bin kişinin konuştuğu bu lehçe Sarı Irmak’ın güneyinde Çin Seddi’nin kuzeyinde İç Moğolistan’da konuşulmaktadır.

Eserde, Oyratları Agnes Birtalan (“Oirat” s. 210-228); Kalmukları ise Uwe Bläsing kaleme almıştır (“Kalmuck” s. 229-247). Bläsing, Kalmukça konuşanların sayısını 165.800 olarak vermiştir. Bu rakam, Kullmann ve Tserenpil’in verdiği rakamdan bir miktar fazladır. Bläsing, bu nüfusun 146.300’ünün Kalmuk Cumhuriyeti’nde yaşadığını belirtmiştir (s. 229).

Afganistan’da konuşulan “Moghol” (Moghol) lehçesi Michael Weires tarafından kaleme alınmıştır (s. 248-264). Hans Nugteren de Çin’de konuşulan “Shira Yughur” (Sarı Uygur) lehçesini yazmıştır (s. 265-285). Nugteren bu lehçeyi konuşanların sayısını 9.000 olarak vermiştir. Sonraki bölümlerde, Stefan Georg, “Mongghul” lehçesini kaleme alırken (s. 286-306), “Mangghuer” ise Keith W.Slater tarafından yazılmıştır (s. 307-306). Slater, bu lehçeyi konuşanların sayısını 25.000 olarak vermiştir. Wu Hugjiltu, “Bonan”ı anlatmıştır (s. 325-345). Hugjiltu, lehçeyi konuşanların sayısını 12.000 olarak vermiştir. Çin’de konuşulan “Santa” ise Stephan S.Kim tarafından kaleme alınmıştır (s. 346-363). Yazar, lehçeyi konuşanların sayısını 380.000 olarak vermiştir.

Çağdaş Moğol lehçelerinin anlatıldığı bu bölümlerden sonra gelen “Intra-Mongolic Taxonomy” (Moğolca İçi Sınıflandırma) başlıklı çalışma (s. 364-390) Volker Rybattzki, “Para-Mongolic” adlı yazı ise (391-402) yine Janhunen tarafından kaleme alınmıştır.

Eserdeki en ilginç çalışmalardan biri de Claus Schönig tarafından kaleme alınan “Turko-Mongolic Relations” (Türk-Moğol İlişkileri) başlıklı bölümdür. Yazısında öncelikle “Altay hipotezi”nin tarihi üzerinde duran Schönig, Türk-Moğol karşılaştırmalı külliyatının çoğunu, erken dönem dil ilişkilerinin bir sonucu olarak görmüştür (s.404). Meselenin tarihî yönünü 404-407. sayfalarda veren yazar, yazısının ilerleyen bölümlerinde fonetik ve morfolojik değerlendirmeler de yapmıştır. Schönig’e göre Türkler ve Moğollar, genetik olarak birbirlerinden ayrılışlar da birbirlerine o kadar bağlanmışlardır ki, bunlardan biri olmadan diğerini anlamak mümkün olamayacaktır (s. 418).

Moğol dili ve lehçeleri üzerine yazılan bu eser, görüldüğü gibi yalnızca lehçeler ve gramerleri üzerine bilgi vermekle kalmamış; aynı zamanda Moğolca ve bağlı olduğu dil ailesi ile ilgili de önemli bilgiler vermiştir. Eser, bu konudaki son yayınlardan biri olması ve ciddi bir şekilde kaleme alınması bakımından dikkate değer bir çalışma olarak durmaktadır.

KAYNAKLAR

- JANHUNEN, Juha (2003), *Mongolic Languages*, London and New York.
- KATZNER, Kenneth (2005), *The Languages of the World*, London and New York.
- KULLMANN, R; TSERENPİL, D. (2001), *Mongolian Grammar*, China.
- MALMKJAER, Kirsten (1991), *The Linguistics Encyclopedia*, London.
- NUGTEREN, Hans (1997), “On the Classification of the ‘Peripheral’ Mongolic Languages”, *Historical and Linguistic Interaction between Inner-Asia and Europe: Proceedings of the 39th Permanent International Altaistic Conference, Szeged, Hungary: June 16–21, 1996, Studia Uralo-Altaica 39*, (Ed.: Árpád Berta), Szeged. ix, 474 pp, s. 207-216.
- ÖNÖRBAYAN, Ts. (2004), *Orçin Tsagiyn Mongol Hel*, Ulaanbaatar, 418 s.
- POPPE, Nicholas (1965), *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden.
- (1987), *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki, s. 300
- RONA-TAS, A. (1991), *An Introduction to Turkology*, Szeged, *Studia Uralo-Altaica* 33.
- TÖMÖRTOGOO, D. (2002), “Orçin Tsagiyn Mongol Helnüüd, tedgeeriyn Garal, Högcil”, *Mongol Helşincileliyn Onol, Tüühiyn Asuudaluud*, s. 35-62, Ulaanbaatar.